

ปัจจัยการดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบูร*

EXISTENCE FACTORS OF CHANTABOON REED MATS

กรกฎ แพทย์หลักฟ้า

Korakot Phaetlakfa

วิภษณะ ศุภนคร

Wipoosana Supanakorn

พีรานุช เลิศวัฒนารักษ์

Peeranuch Lertwattanak

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Kasetsart University, Thailand

E-mail: korakot.pha@ku.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่และวิเคราะห์รูปแบบของการบริหารจัดการภูมิปัญญาหัตถกรรมการทอเสื่อ โดยใช้ปัจจัยในการบริหารจัดการชุมชน 5M ซึ่งประกอบด้วย คน (Man) เงิน (Money) วัสดุ (Materials) เทคนิค (Machines) และการบริหาร (Management) โดยใช้กระบวนการจัดการ POLC โดยประกอบไปด้วย การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การชี้นำ (Leading) และการควบคุม/การกำกับดูแล (Controlling) โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ได้แก่ ช่างทอเสื่อจำนวน 20 คน ผู้นำชุมชน 4 คน ภาครัฐซึ่งได้แก่ พัฒนาชุมชน จำนวน 2 คน พาณิชย์จังหวัด 2 คน และองค์กรภายนอกได้แก่ เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาชุมชนบริษัทไทยแลนด์แบบเวอร์เลทจำนวน 2 คน โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบูร ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการทำงานหลายภาคส่วนทั้ง ในการวางแผนบทบาทหน้าที่ ปัจจัยที่เกื้อหนุนประสานกันจัดการทุนในรูปแบบต่าง ๆ การควบคุมคุณภาพของวัสดุและส่งเสริมการศึกษาเทคนิคที่ทันสมัย ใช้เครื่องมือที่ทันสมัย มีรูปแบบการจัดการที่เป็นระบบ ด้วยการวางแผน การผลิตการกำหนดรูปแบบของผลิตภัณฑ์ มีการกระจายงานและแผนการจัดจำหน่ายที่เหมาะสมต่อความต้องการของลูกค้า มีการจัดการองค์กรที่เป็นระบบ จัดตั้งโดยภาครัฐและการร่วมกลุ่มกันเองภายในชุมชน อีกทั้งชุมชนมีการถ่ายทอดความรู้กันเองในชุมชน การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและการจัดอบรมจากนักวิชาการ มีการพัฒนาคุณภาพของวัสดุและผลิตภัณฑ์ให้ได้มาตรฐาน ประเด็นเหล่านี้แสดงให้เห็น

* Received 30 November 2021; Revised 17 March 2022; Accepted 22 March 2022



เห็นว่าชุมชนมีกระบวนการบริหารจัดการที่เป็นแบบอย่างที่ดีทำให้ภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง

คำสำคัญ: ปัจจัย, การดำรงอยู่, เสือกกจันทบูร

Abstract

The objectives of this research article were to study the process of the transfer of knowledge; factors that influence the continues, and study the management of the Local Wisdom in mat weaving. With 5M Community management factors which included Man, Money, Materials, Machines, and Management, manage them by the POLC system, which included Planning, Organizing, Leading, and Controlling. By using a specific sample which is 20 mat weavers, 4 of community leaders; 2 of Provincial Commerce Officers and other private companies which are 2 of The community developer from Thailand Beverage Co., By the interviewed and participation observation found that the factors that influence the continues of Chanthaboon mat weaving industry are the network of participants that works together; to separate position of participants, to manage the funds, to controls the qualities of the material, and to learn and use the new technology. The productions managements are in the plan in the system, from product design, distribution of works, and the sale management that according to the demands, with the good system, that both managed by the government and the locals. Also, the Knowledge transferring in the local; the local study curriculum and the training from academicians, and the development of the materials qualities and products to reach the standard. These factors show that the community has a management system that is a good condition to continue the Local Wisdom.

Keywords: Factors, Existence, Chanthaboon Reed Mat

บทนำ

กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยใช้วัฒนธรรมนำการค้า แพร่กระจายไปทั่วโลก นานาประเทศหันมาสนใจกับนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการใช้วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นมาขับเคลื่อนการพัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชนท้องถิ่นของประเทศไทยหลายจังหวัดขนานรับนโยบายในการพัฒนานี้ ส่งผลทำให้ชุมชนเข้มแข็งและเกิดการพัฒนายั่งยืน งานหัตถกรรมถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต



ของมนุษย์ทั้งทางด้านคุณค่าทางจิตใจสะท้อนภูมิปัญญาความสร้างสรรค์ความประณีตสวยงาม บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรม ทั้งยังสามารถสร้างรายได้ทั้งรายได้หลักและรายได้เสริม ให้กับชุมชน

จังหวัดจันทบุรีมีนโยบายส่งเสริมให้ชุมชนพัฒนาเศรษฐกิจโดยการนำวัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาหัตถกรรมท้องถิ่นมาพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน เห็นได้จากการเกิดศูนย์พัฒนา หัตถกรรมการท่องเที่ยว จันทบุรีในหลายพื้นที่ จังหวัดจันทบุรีเป็นจังหวัดที่มีลักษณะ ภูมิประเทศเป็นที่ราบ พื้นที่ส่วนหนึ่งใช้ทำนาอยู่ในเขตพื้นที่ชายทะเลโดยติดกับชายฝั่งทะเล ด้านอ่าวไทยและมีแหล่งน้ำจืดหลายแหล่งไหลลงสู่ทะเลทำให้เกิดคลองที่เป็นต้นน้ำ ที่ไหลมา บรรจบกับน้ำทะเล เป็นบริเวณที่เหมาะสมกับการปลูกกก หรือทำนากก ชาวบ้านในชุมชนได้ นำไปใช้ประโยชน์ในการทอเสื่อ และเนื่องจากต้นกกที่พบ เป็น กก น้ำกร่อยหรือชาวบ้านมัก เรียกว่า “กกสองน้ำ” นากก ดังกล่าวจะอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลดินแถบนั้นมีความเป็นกรด และมีน้ำกร่อย ส่งผลให้เส้นใยกกมีความเหนียวนุ่มเป็นมันสามารถนำมาจักสานเป็นเส้นเล็ก ๆ ได้ดี (ชวลิต นิยมธรรม และพิทยา บุขรรัตน์, 2542) งานทอเสื่อจันทบุรี หรือเสื่อแดง เป็น สินค้าประเภทหัตถกรรมที่ขึ้นชื่อของจังหวัด ชาวจันทบุรีรู้จักการทอเสื่อมาไม่ต่ำกว่า 120 ปี มาแล้ว โดยผู้ริเริ่มกลุ่มแรกคือกลุ่มผู้นับถือศาสนาคริสต์ อาศัยอยู่บริเวณวัดคาทอลิก หรือที่ เรียกว่าหมู่บ้านญวน ซึ่งในปี พ.ศ. 2254 บาทหลวงเอ็ดเวิร์ดมาดูแลชาวคาทอลิกและได้นำพวก ญวนที่มีฝีมือในการทอ นำกกมาจักเป็นเส้นเล็กผืนแฉดและย้อมสีทอเป็นเสื่อลวดลายงดงามจาก พระราชชนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีในรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2419) ทรงบันทึกว่า

“ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวญวนผู้มากประสบการณ์ในอาชีพทอเสื่อ ได้เล่าให้ฟังว่า ในอดีต คนทอเสื่อมีแต่ชาวญวน บางครั้งเขาจึงเรียกกันว่า เสื่อญวนหลังวัด เพราะหลังโบสถ์วัด คาทอลิกเป็นแหล่งที่ทอเสื่อกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน การทอเสื่อของชาวญวนนั้นคงทำสืบเนื่อง กันมาเป็นเวลานานมาแล้ว และได้มีกล่าวถึงในหนังสือ จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศส ยึดจันทบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. 2436 - 2447 ของหลวงสาคร ศขเขตต์ ว่า การทำเสื่อญวนนั้น ตาม ธรรมดาคนเชื้อชาติญวนนั้นว่าเป็นผู้มีความชำนาญในการพลิกแพลงจัดทำยิ่งกว่าบุคคล ชาติไทยด้วยกัน ยิ่งพวกนางชีแห่งสำนักวัดโรมันคาทอลิกด้วยแล้ว ก็เกือบจะต้องนับว่าเขามี ความรู้ความชำนาญมากที่สุด ฉะนั้นเสื่อจันทบุรีชนิดที่มีลวดลายลักษณะดอกดวงงดงาม หรือ จะเป็นภาพสัตว์ต่างๆ จนแม้ที่สุดจะประดิษฐ์เป็นตราอาร์มของรัฐบาล ดังเช่นรูปช้าง รูปครุฑ เหล่านี้ เขาจะทำได้เป็นอย่างดี แต่ก่อนนั้น คนญวนต้องมาซื้อกกจากชาวบ้านเสม็ดงาม อำเภอบึง เมือง และชาวบ้านบางสะแก อำเภอสทิงพระ เพราะทั้ง 2 แห่งเป็นบริเวณที่ลุ่มมีต้นกกขึ้นอยู่ ทั่วไป ด้วยเหตุนี้อาชีพการทอเสื่อจึงได้แพร่กระจายเข้ามาในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้” (พรรณราย ชาญศิริ, 2563)

กิจกรรมการทอเสื่อของชาวญวนต้องหยุดชะงักไปเมื่อครั้งที่พลอยเมืองจันทบุรีและ ตราตรึงโรงขึ้นขึ้นมาเมื่อ 20 - 30 ปีก่อน ชาวญวนต่างผลงานดั้งเดิมของตนมาค้าพลอยซึ่งให้



เงินดีกว่าทอเสื่อและเลี้ยงหมู ต่อมาการทอเสื่อกลับฟื้นคืนมาอีกครั้ง เมื่อสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับอยู่ ณ วังสวนบ้านแก้ว (ปัจจุบันคือ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี) เมื่อปี พ.ศ. 2493 พระองค์ได้ทรงพัฒนาการทอเสื่อจันทบุรีให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น พระองค์ทรงเห็นว่า ควรจะได้พัฒนาในเรื่องการย้อมสี การฟอกให้เส้นกกขาว จึงมีพระราชดำริให้ปรับปรุงกรรมวิธีการผลิตใหม่ ให้ทันสมัยและมีคุณค่ามากยิ่งขึ้นและได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงงานทอเสื่อที่วังสวนบ้านแก้ว เสื่อที่ผลิตได้ในขณะนั้นชาวบ้านขนานนามว่า “เสื่อจันทบุรีสมเด็จพระเจ้า” และโปรดเกล้าฯ ให้ติดเครื่องหมายการค้าในผลิตภัณฑ์ที่ทำจากเสื่อ เป็นรูปคนหาบกระจาด ใช้ชื่อว่า “อุตสาหกรรมชาวบ้าน” พระองค์เป็นผู้ทรงริเริ่มให้เกิดอุตสาหกรรม ประจำถิ่น จนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ทรงคุณค่าแก่ชาวจันทบุรี การทอเสื่อจันทบุรีกลายเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงของชาวจังหวัดจันทบุรี ในปี พ.ศ. 2527 - 2540 เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ จากการเข้ามาของทุนนิยมทำให้เกิดอาชีพใหม่ในชุมชน อย่างเช่นการประมงเชิงพาณิชย์ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ การออกทำอาชีพอุตสาหกรรม อาหารทะเล อุตสาหกรรมการเกษตร วิธีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไปเลิกปลูกกก ปลูกปอ ทอเสื่อสภาพแวดล้อมในชุมชนเปลี่ยนกลายเป็นนาทุ่งแทนนาตาก เข้าสู่ยุคการทำเกษตรแบบอุตสาหกรรมทุนนิยม นำไปสู่การประสบปัญหาหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อการทำอาชีพหัตถกรรมของชุมชนทั้ง การขาดแคลนคนทำหัตถกรรมการทอเสื่อคน ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในการทอเสื่อ คนรุ่นใหม่ไม่เห็นคุณค่าของงานหัตถกรรม ในชุมชนเลิกทำนาตาก เปลี่ยนพื้นที่นาตากเป็นนาทุ่ง เลิกทอเสื่อ ในปี 2540 ชาวบ้านหลายครัวเรือนประสบปัญหาการลงทุนทำนาทุ่ง ที่ต้องใช้ต้นทุนราคาสูงแต่ราคากุ้งกลับตกต่ำลงเนื่องจากได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ชาวบ้านหลายรายอยู่ในภาวะขาดทุน เลิกกิจการ หรือจำเป็นต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้านเป็นลูกจ้างนายทุน เข้าสภาพแวดล้อมในชุมชนยังเสื่อมโทรมอีกด้วยเนื่องจากถูกบั่นเบือนจากสารเคมีตกค้างที่ไหลลงสู่แม่น้ำลำคลอง ภายใต้งบประมาณดังกล่าวในปี พ.ศ. 2543 ในช่วงนั้นเป็นช่วงกระแสนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ภายใต้งบประมาณทักษิณ ชินวัตร ที่พยายามจะส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนเป็นกระแสนโยบายขององค์กรบริหารส่วนตำบลเองก็สนับสนุนงบประมาณหมู่บ้านละ 100,000 บาททั้งสิ้นห้าหมู่บ้านเพื่อขยายพื้นที่และฟื้นฟูการปลูกกก (ภูริณัฐร์ โชติวรรณ, 2559) มีการรื้อฟื้นอาชีพทอเสื่อคนเพื่อให้ชาวบ้านต้องออกไปทำงานโรงงาน กลับมาทำงานในท้องถิ่น ชุมชนมีการปรับตัวกับอาชีพใหม่ผสมผสานกับอาชีพหัตถกรรมในชุมชนแบบดั้งเดิม ร่วมมือกันอนุรักษ์เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาการสูญเสียภูมิปัญญา ดังวิกฤติผลกระทบดังกล่าวมีการพยายามรื้อฟื้นการทอเสื่อกลับมาอีกครั้ง โดยการให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของการพัฒนาการจัดการภูมิปัญญาของศูนย์หัตถกรรมในชุมชนที่ได้กล่าวมา

จากพัฒนาการของการจัดการเสื่อกก ของศูนย์เรียนรู้หัตถกรรมต่าง ๆ ในชุมชนที่ได้กล่าวมาพบว่าปัจจัยต่าง ๆ หลายประการส่งผลกระทบต่อดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบุรีและกระบวนการจัดการภูมิปัญญาหัตถกรรมที่เท่าทันต่ออุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ของกลุ่มหัตถกรรม



เสือกก ได้ส่งผลให้ภูมิปัญญาดำรงอยู่ได้จนได้รับการยอมรับจากสังคมดังเช่น เส้นกอกของจังหวัด จันทบุรี ได้รับการรับรองคุณภาพมาตรฐาน สิ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) และการได้รับรางวัลการรับรองคุณภาพหัตถกรรม OTOP 5 ดาว ซึ่งประเด็นต่างๆเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีกระบวนการบริหารจัดการที่เป็นแบบอย่างที่ดีทำให้ภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบการบริหารจัดการศูนย์หัตถกรรมของชุมชนว่ามีรูปแบบการบริหารจัดการเพื่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาอย่างไรและปัจจัยได้บ้างที่มีอิทธิพลเกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของภูมิปัญญา ซึ่งการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ และวิเคราะห์รูปแบบของการจัดการภูมิปัญญาหัตถกรรมการทอเสือกกจันทบุรี แบ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของหัตถกรรม เสือกกจันทบุรี ได้ออกเป็น 5 ปัจจัย โดยศึกษาปัจจัย 5 M ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่และได้นำกระบวนการ POLC ในการกระบวนการบริหารจัดการ (Management) มาใช้การบริหารจัดการการดำรงอยู่ของเสือกก จันทบุรี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของเสือกกจันทบุรี
2. วิเคราะห์รูปแบบของการจัดการภูมิปัญญาหัตถกรรมการทอเสือกกจันทบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาเสือกกจันทบุรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การพรรณนาเชิงวิเคราะห์โดยอาศัยทฤษฎีการศึกษาปัจจัยของหัตถกรรมชุมชนเป็นหลักดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพื่อจัดทำแบบสัมภาษณ์โดยการศึกษาทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบริบทและปรากฏการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตของชาวบ้านภายในชุมชนบางสะแก อำเภอลำดวน จังหวัดจันทบุรี และข้อมูลพื้นฐานของงานหัตถกรรมเสือกกจันทบุรี

2. สร้างแบบสัมภาษณ์ที่เกี่ยวกับบริบทของพื้นที่ที่ศึกษาและข้อมูลเชิงลึกที่เกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเสือกกจันทบุรี

3. นำแบบสัมภาษณ์เสนอต่อผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่าน

4. ปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ดังกล่าวตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ

5. นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการปรับปรุงแล้วนำไปใช้กับกลุ่มตัวอย่าง

โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับบริบทชุมชนพื้นที่ที่จะศึกษา และข้อมูลเชิงลึกที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการบริหารปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเสือกกจันทบุรี



2. การสังเกตการณ์โดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยกำหนดกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย เป็นบุคคลที่มีตำแหน่งเป็นผู้นำชุมชนเป็นทางการ เช่น นายกเทศมนตรี พัฒนาชุมชนจังหวัด ประธานชุมชน หัวหน้ากลุ่มสหกรณ์ศูนย์หัตถกรรมชุมชน และชาวบ้านที่ผู้ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมเสื่อกกจันทบุรี ตำบลบางสระเก้า อำเภอลือสิงห์ จังหวัดจันทบุรี โดยผู้วิจัยเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ได้แก่ ช่างทอเสื่อกกลุ่มสตรีสหกรณ์ทอเสื่อกก บ้านบางสระเก้า, กลุ่มหัตถกรรมทอเสื่อกมะลิ แก่นจันทร์, สหกรณ์หัตถกรรมศูนย์ศิลปเสื่อ บางสระเก้า จำนวน 20 คน ผู้นำชุมชน 4 คน ภาครัฐซึ่ง ได้แก่ พัฒนาชุมชน จำนวน 2 คน พาณิชย์จังหวัด 2 คน และองค์กรภายนอก ได้แก่ เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาชุมชนบริษัทไทยแลนด์แบบเวอร์เลท จำนวน 2 คน

วิธีการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยการศึกษาเอกสารและลงภาคสนาม เพื่อทำการสัมภาษณ์โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ผู้วิจัยนำแบบสัมภาษณ์ออกไปสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและจัดการระบบของศูนย์หัตถกรรมการทอเสื่อกกจันทบุรี ตำบลบางสระเก้า อำเภอลือสิงห์ จังหวัดจันทบุรี มาไม่น้อยกว่า 20 ปี

2. รวบรวมข้อมูลและการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมเพื่อนำประกอบและวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลวิจัย

3. สังเคราะห์ข้อมูลการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาหัตถกรรม เสื่อกก จันทบุรี โดยยึดตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยเป็นหลัก

แนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบุรี โดยแบ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเสื่อกกจันทบุรี ได้ออกเป็น 5 ปัจจัย โดยศึกษาปัจจัย 5M ซึ่งประกอบด้วย คน (Man), เงิน (Money) วัสดุ (Materials), เทคนิค (Machines), และการบริหาร (Management) (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2552) ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบุรี ดังนี้ บุคลากร (Man) การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการสืบทอดหัตถกรรมทอเสื่อกกจันทบุรี ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชน ผู้นำศูนย์เสื่อกก ปราชญ์ท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่ให้การสนับสนุน วิทยากรท้องถิ่น ครูอาจารย์ในโรงเรียน ชาวชุมชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการเงิน (Money) แหล่งทุนหมุนเวียน ในรูปแบบสหกรณ์ชุมชนเป็นศูนย์รวมการขายและแลกเปลี่ยนและรับซื้อ รับฝากขายวัสดุผลิตภัณฑ์เสื่อกกอีกทั้งได้รับแหล่งทุนจากภาครัฐและเอกชนเพื่อเป็นการส่งเสริมและกระตุ้นสนับสนุนให้เกิดการสร้างอาชีพหัตถกรรมชุมชน วัสดุ (Material) ได้แก่ กก ปอ ที่ชาวบ้านสามารถปลูกผลิตได้เองในชุมชนและสืบจากธรรมชาติและเครื่องมือที่ใช้ในการย้อมเส้นกก เทคนิค (Machine) คือเครื่องมือในการทอเสื่อในชุมชน ทั้งแบบดั้งเดิมและเครื่องมือประยุกต์สมัยใหม่เพื่ออำนวยความสะดวก กระบวนการจัดการ



(Management) กระบวนการจัดการหัตถกรรมชุมชน เสื่อกกจันทบูร ที่มีการบริหารจัดการหลายภาคส่วน ทั้งในเรื่องของการผลิตการวัดคุณภาพของวัสดุ และการพัฒนารูปแบบ

2. การศึกษาการวิเคราะห์รูปแบบการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบูร คือ การวางแผนการพัฒนาเรื่องการผลิตและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้เหมาะสมกับความสามารถของแต่ละชุมชน การวางแผนในเรื่องของการบริหารทุนโดยจัดตั้งสหกรณ์หัตถกรรม มีการกระจายการผลิตโดยคำนึงถึงความถนัดของคนในชุมชน มีการสร้างช่างใหม่ที่เกิดจากการถ่ายทอดความรู้ หลากหลายวิธี พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์โดยการบูรณาการความรู้เดิมควบคู่กับความรู้สมัยใหม่ โดยตอบสนองความต้องการของตลาด โดยผู้วิจัยได้นำกระบวนการ POLC ในการกระบวนการจัดการ (Management) โดยประกอบไปด้วย การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การชี้นำ (Leading) และการควบคุม/การกำกับดูแล (Controlling): POLC (ตุลา มหาพสุธารนถ, 2547) โดยนำกระบวนการมาเป็นหลักในการเก็บข้อมูลปัจจัยและการจัดการศูนย์หัตถกรรมของชุมชน

ผลการวิจัย

จากการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบูร โดยใช้แนวคิดจากทฤษฎี 5 M พบว่า

บุคลากร (Man) การมีส่วนร่วมกันของชาวชุมชนในการสืบทอดหัตถกรรมทอเสื่อกจันทบูร ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชนผู้นำศูนย์เสื่อกก ที่มีอยู่หลายศูนย์ทั้งที่ถูกแต่งตั้งโดยภาครัฐและแต่งตั้งกันเองในชุมชน หรืออาจเป็นหน้าร้านศูนย์ใหญ่ที่มีหน้าที่รับงานจากลูกค้าคิดราคารวมถึงการหาช่างฝีมือในชุมชนและกระจายงานโดยกลุ่มผู้นำชุมชนหลายท่านจะรู้ความถนัดของลูกบ้านแต่ละบ้านและสามารถกระจายงานได้เหมาะสมกับความสามารถของคนในชุมชนหน่วยงานภาครัฐได้แก่ พาณิชย์จังหวัดและพัฒนาชุมชน มีส่วนที่สนับสนุนและส่งเสริมวิทยากรท้องถิ่นลงไปให้ความรู้กับชุมชนและจัดโครงการเพื่อสนับสนุนกองทุนหัตถกรรมชุมชนโดยทำงานประสานกับผู้นำชุมชนและติดตามตรวจสอบโครงการต่าง ๆ และร่วมกับชุมชนในการกำหนดโครงการต่าง ๆ ที่สนับสนุนการพัฒนาหัตถกรรมชุมชน ครูอาจารย์ในโรงเรียนได้มีการเชื่อมโยงกับชุมชนรวบรวมแหล่งเรียนรู้และร่วมกันสร้างหลักสูตรท้องถิ่นโดยเริ่มจากการทำเป็นโครงการสอนโดยอ้างอิงจากฐานความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทดลองสอนในโรงเรียนและชาวบ้านในชุมชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการนำนักเรียนลงไปเรียนรู้กับศูนย์เรียนรู้ชุมชน และองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการร่วมในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมชุมชนซึ่งได้แก่องค์กรการค้าหรือเอกชนต่าง ๆ ยกตัวอย่างในชุมชนบางสระเก้าได้รับการสนับสนุนจาก บริษัท ไทยเบฟเวอเรจ จำกัด (มหาชน) ในการมีส่วนเข้าไปสนับสนุนการพัฒนาฝีมือหัตถกรรมของชุมชนโดยส่งวิทยากรลงพื้นที่ให้ความรู้และเสนอแนะแนวทางทั้งทางด้านการพัฒนาตลาดเสื่อ การพัฒนา



รูปแบบที่เป็นความต้องการของตลาดในยุคปัจจุบัน รวมถึงแนวทางการจัดจำหน่ายและหาซื้อต่าง ๆ ที่จะประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชน (จริยา ประพรต, 2563)

การเงิน (Money) จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่าชุมชนได้จัดทำระบบทุนหมุนเวียนโดยจัดตั้งสหกรณ์หัตถกรรมของชุมชนในการแลกเปลี่ยนวัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือในการทำงานต่าง ๆ หรือกระจายสู่ชาวชุมชน เช่น เส้นกก ป่าน เข็ม ผ้าบุวม ฯลฯ ในการนำไปผลิตและส่งกลับมาฝากขายในศูนย์สหกรณ์และรับส่งงานตามคำสั่งซื้อจากลูกค้าภายนอกที่ส่งผ่านศูนย์สหกรณ์ อีกด้านหนึ่งของการบริหารทุนหัตถกรรมชุมชนคือการเสนองานขายผลิตภัณฑ์เสื้อกกจันทบูรในชุมชนผ่านสื่อต่าง ๆ ในสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ (Online) โดยช่องทางนี้เป็นกระแสความเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนต้องปรับให้ทันช่องทางทางการตลาดโดยได้รับความร่วมมือจากคนรุ่นใหม่ที่น่าสนใจและเห็นคุณค่าที่จะการสืบหัตถกรรมที่มีอยู่ในชุมชน (อิสระ ชูศักดิ์, 2563) การหาทุนจากการประชาสัมพันธ์ขายผลิตภัณฑ์ทางในสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ (Online) ทั้งในรูปแบบการนำเสนอผลงานกับลูกค้าโดยตรง รวมถึงการประชาสัมพันธ์ให้บุคคลภายนอกได้รู้จักและเห็นคุณค่าและความงามของผลิตภัณฑ์หัตถกรรมทำให้การเข้าถึงกลุ่มลูกค้าได้อย่างรวดเร็วและสะดวกในการส่งข้อมูลและตรงความต้องการทางการตลาดและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องความต้องการได้อย่างตรงไปตรงมาและแหล่งทุนจากภาครัฐที่สนับสนุนหัตถกรรมชุมชนที่มีส่วนในการผลักดันผ่านวิสาหกิจของชุมชนในการอุดหนุนทุนในการต่อยอดการดำรงอยู่ของหัตถกรรมของชุมชนในรูปแบบการสนับสนุนทุนเงินกู้ยืมผ่านระบบสหกรณ์ชุมชนเพื่อเป็นการเพิ่มทุนครัวเรือนส่งเสริมผลิตภัณฑ์หัตถกรรมท้องถิ่นและจัดโครงการเพื่อสนับสนุนให้ทุนการผลิตผลงานหัตถกรรมรวมถึงการเป็นช่องทางในการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของชุมชน การบริหารทุนหัตถกรรมชุมชนจากหน่วยงานภายนอกที่เห็นคุณค่าของการดำรงอยู่ของหัตถกรรมไม่ว่าจะเกิดจากการสนับสนุนในเรื่องของทุนที่เป็นเงินอุดหนุนกิจการของชุมชนหรือการอุดหนุนผลิตภัณฑ์เสื้อรวมทั้งทุนอุดหนุนที่ไม่ได้เป็นตัวเงินในรูปแบบของทุนทางความรู้หรือเปิดช่องทางให้พื้นที่เป็นโอกาสในการวางจำหน่ายกับชุมชน

วัสดุ (Material) วัตถุดิบในการผลิตผลิตภัณฑ์จากกกที่สำคัญมี 2 อย่าง คือ ต้นกกและปอ ซึ่งผู้ผลิตเสื้อในตำบลบางสระเก้าส่วนใหญ่จะเพาะปลูกกันเอง เพื่อรักษาคุณภาพ และลดค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อวัตถุดิบ กก ในทางพฤกษศาสตร์ จัดอยู่ในจำพวกพืชล้มลุกชนิดใบเลี้ยงเดี่ยว อยู่ในตระกูล Cyperaceae ชอบขึ้นในที่ที่มีน้ำขังตลอดปี ซึ่งทางภาคใต้เรียกว่าพรุ หรือชาวพื้นเมืองเรียกว่า โพระ ซึ่ง กก เป็นพืชที่ขึ้นได้ดีในสภาพแวดล้อมของชุมชน ในจังหวัดจันทบุรีเป็นกกน้ำกร่อย หรือต้นกกกลม ต้นกกกลม หรือทางจังหวัดจันทบุรีว่า “กกเสื้อ” เวลาเจริญเติบโตประมาณ 4 - 5 เดือน ลำต้นกลมเรียวยาวมีผิวสีเขียวแก่ ข้างในลำต้นมีเนื้ออ่อนสีขาว โคนต้นวัดโดยรอบประมาณ 1 เซนติเมตร และสูงประมาณ 150 ถึง 180 เซนติเมตร กกชนิดนี้ไม่มีใบ รากมีลักษณะเป็นเหง้า คล้ายรากข่า และเจริญเติบโตเป็นกอ ๆ กอหนึ่ง ๆ มีประมาณ 5 - 6 ต้น การแพร่พันธุ์ใช้ปลูกด้วยหน่อที่เกิดจากรากเหง้า เจริญเติบโตได้ดีในดินเหนียวปนทรายมีน้ำจืด



ปนน้ำเค็มหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำกร่อย” ด้วยดินและน้ำแบบนี้ที่มีผลทำให้ ต้นกกมีคุณภาพดี มีความเหนียว นุ่ม ทนต่อการใช้งาน ซึ่งเป็นข้อดีที่ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์จากกกของตำบลบางสระเก้า มีชื่อเสียงมาจนปัจจุบัน การที่จะนำต้นกกมาใช้เป็นวัสดุในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ได้นั้นต้องแปรรูปต้นกกให้เป็นเส้นกกเล็ก ๆ ก่อนนำไปใช้เป็นวัสดุในการทอเสื่อ นอกเหนือจากกกที่เป็นวัสดุสำคัญในการทอเสื่อแล้วยังมี “เอ็น” ที่ใช้ร้อยฟืม เพื่อใช้ในการทอเสื่อด้วยเอ็นที่ใช้นั้นจะทามาจากต้นปอกระเจา ซึ่งสามารถปลูกได้ง่ายมากโดยการนำเมล็ดปอมาหว่านบนพื้นดินที่เตรียมไว้ คล้ายการปลูกกก จะต้องหว่านให้แน่นเมื่อเวลาปอกระเจาโตขึ้นจะทำให้ลำต้นตรงสูง และไม่มีกิ่ง เวลาลอกเปลือกจากลำต้นจะทำได้โดยสะดวกระยะเวลาที่ปลูกปอประมาณเดือนพฤษภาคม ใช้เวลา 5 - 6 เดือนจึงสามารถนำมาใช้ทำเป็นเอ็นได้ วิธีทำเอ็นให้ลอกเปลือกปอ ออกมาชุบน้ำเกลือแต่เย็น ซึ่งเหนียวมาก แล้วนำไปตากให้แห้งแล้วนำมาย้อมสีเป็นอ่อน เมื่อเวลานำไปทอกับกก สีจะได้กลมกลืนกัน จากนั้นจึงนำเส้นปอไปฉีกให้เป็นเส้นฝอย โดยดึงผ่านตะปูหรือเหล็กแหลม แล้วนำไปปั่นเป็นเส้นเอ็นที่มีความยาวติดต่อกันพันใส่แกนไม้ไว้ใช้สำหรับเป็นเส้นยืนทอเสื่อ วัสดุทั้งสองนั้นที่มีคุณภาพดีและมีความทนทานเหมาะสำหรับการใช้ในการทำหัตถกรรมเสื่อกก ซึ่งชุมชนร่วมกันในการรณรงค์ให้ยังมีการปลูกและผลิตในชุมชนรวมทั้งควบคุมคุณภาพของเส้นกก มีการพัฒนาคุณภาพของเส้นกกและการย้อมจนได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายและได้รางวัล ได้รับการรับรองคุณภาพมาตรฐาน สิ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI)

เทคนิค (Machine) คือ ทักษะและกระบวนการสร้างงานหัตถกรรมการทอเสื่อ จันทบูรโดยใช้เครื่องมือในการทอเสื่อในชุมชน ทั้งแบบดั้งเดิมและเครื่องมือประยุกต์สมัยใหม่ เพื่ออำนวยความสะดวก (สุริยา แก่นจันทร์, 2563); (อุทัย สีเผือก, 2563) ดังนี้

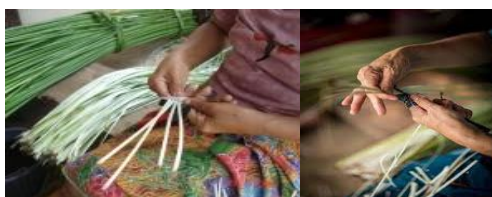
เทคนิค (Machine)

1. การตัดต้นกก เป็นขั้นตอนแรกๆ ที่เริ่มทำการแปรรูปสภาพต้นกก ซึ่งต้องตัดเมื่อต้นกกมีอายุครบ 45 วัน การตัดต้นกกในช่วงเวลาตามกำหนดนี้จะได้กกที่มีคุณภาพเหมาะสม อุปกรณ์ที่นิยมใช้ในการตัดต้นกก มี 2 ชนิด คือ เคียวและมีด โดยการตัดจะใช้เคียวเกี่ยวบริเวณโคนต้นกก แล้วจึงสางดอกของกก และวัชพืชออก และตัดปลายยอดที่มีดอกทิ้ง เหลือแต่ลำต้น



ภาพที่ 1 การตัดต้นกก

2. การจักกก การจักเส้นกกให้เป็นเส้นเล็ก โดยใช้มีดปลายแหลมผ่าต้นกกเป็น 4 - 6 เส้นแล้วแต่ว่าขนาดความใหญ่ของต้นกก เหลือเอาไส้กกออก เหลือให้เหลือแต่เปลือกบาง ๆ เมื่อจักกกได้จำนวนมากแล้วก็มัดรวมกันนำไปตากแดดประมาณ 3 - 4 วัน เมื่อเส้นกกแห้งจะมีขนาดเส้น



ภาพที่ 2 การจักกก



เทคนิค (Machine)

เล็กและกลมกว่าเดิม ซึ่งเป็นข้อดีทำให้งานทอเสื่อมีเส้นกกเล็กละเอียดสวยงาม

3. การย้อมสีเส้นกก การย้อมสีเส้นกกเป็นขั้นตอนที่สำคัญ ที่ผู้ผลิตต้องใช้การสังเกตสีที่ติดเส้นกกกว่ามีความเข้มหรือจางตามความต้องการโดยไม่ผิดเพี้ยนสีที่ใช้เป็นสีเคมีและสีธรรมชาติที่ใช้ย้อมเส้นกกมีขั้นตอนการย้อมสี ดังต่อไปนี้

การนำกกไปแช่น้ำ ต้องเลือกคูสีของเส้นกกที่เท่ากันหรือใกล้เคียงกันมากที่สุดเพราะเวลาในการแช่น้ำไม่เท่ากัน ใช้เวลาแช่น้ำอย่างน้อย 12 ชั่วโมง ส่วนกกที่มีสีเขียวเข้มเป็นกกแก่เส้นกกค่อนข้างแข็งหักง่าย ต้องใช้เวลาในการแช่น้ำประมาณ 15 ชั่วโมง ประโยชน์ของการแช่น้ำทำให้เส้นกกขยายตัวซึมซับสีย้อมได้ง่าย เส้นกกติดสีทนนานไม่หักระหว่างทำการย้อม



ภาพที่ 3 การย้อมสีเส้นกก

4. การเตรียมทำเอ็นปอ โดยการนำปอกระเจามาลอกเอาแต่เปลือกที่ละต้น จากนั้นนำเปลือกที่ได้มาขูดผิวออกให้เหลือแต่เส้น นำเปลือกที่ได้มาขูดผิวออกให้เหลือแต่เส้นใย ด้วยมีดคม ๆ แล้วทุบให้แตกเป็นเส้นเล็ก ๆ ด้วยหวีเหล็ก จากนั้นนำไปตากแดดตากลมให้แห้ง ปอที่ได้จะเป็นสีธรรมชาติ หรือผู้ผลิตนิยมย้อมสีปอให้เป็นสีเดียวกับเส้นกกก่อนนำไปปั่น นำเส้นใยปอที่แห้งดีแล้วไปปั่นด้วยเครื่องมือเรียกว่า ไนปั่นปอ ก่อนจะนำไปปั่นให้เป็นเส้นยาว ผู้ใช้จะย้อมสีก่อนก็ได้หรือไม่ย้อมก็ได้เมื่อปั่นเสร็จแล้วก็จะเก็บในอุปกรณ์สำหรับเก็บเส้นปอเรียกว่า กะวัก ก่อนนำไปใช้งานการชิงเอ็น



ภาพที่ 4 การนำกกแช่น้ำ



ภาพที่ 5 การเตรียมทำเอ็นปอ

5. การกำหนดความกว้างของเสื่อ ควรใช้ต้นกกมาวางทาบในแนวยาวของพื้ม ให้เหลือด้านปลายด้านละประมาณ 1 คืบ แล้วกำหนดจุดริมทั้งสองด้าน โดยให้พื้มอยู่ตรงกลาง การร้อยเส้นเอ็นจะเริ่มจากริมสุด ริมซ้ายหรือขวามือก็ได้แล้วแต่นัด วางพื้มไว้ด้านตะขอตะปูของโครงก็ ห่างจากตะขอประมาณ 1 ฝ่ามือ ดึงปลายเส้นเอ็นสอดเข้ารูพื้มริมสุดออกไปทางด้านหลังพื้มและจึงสอดเข้ารูด้านหลังพื้ม กลับด้านหน้าพื้ม ดึงปลายเส้นเอ็นลอดผ่านคานไผ่ด้านตรงกันข้ามกับพื้ม มัดปลาย



ภาพที่ 6 การกำหนดความกว้างของเสื่อ



เทคนิค (Machine)

เส้นเอ็นทั้งสองเส้นเข้าด้วยกันให้แน่น (สำหรับริมทั้งสองด้าน จะใช้เส้นเอ็น 2 เส้น เพื่อความคงทน) ทำเช่นเดียวกันไปเรื่อย ๆ โดยใช้เส้นเอ็นเพียงเส้นเดียว แต่จะมีการเว้นรูไว้บางช่วง เพื่อให้เกิดลวดลายเวลาทอ ขึ้นอยู่กับแบบที่วางไว้ หลังจากนั้นร้อยเส้นเอ็นจนถึงริมอีกด้านหนึ่งจึงใช้เส้นเอ็น 2 เส้น ขยับพื้ไปทางโครงไม้ไผ่ แล้วพลิกพื้ให้คว่ำลงทางด้านโครงไม้ไผ่ จะเห็นเส้นเอ็นที่แบ่งเป็นเส้นบนกับเส้นล่าง ให้เอาเหล็กกลม หรือไม้ไผ่ที่เหลากลมสอดระหว่างกลาง และดึงไปจนชิดโครงไม้ไผ่ เอาเชือกมัดติดกันให้แน่น 2 - 3 ช่วง ดึงพื้กลับไปข้างล่าง (ด้านตะขอ) เอาลำไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 10 - 14 เซนติเมตร หรือภาษาพื้นบ้านเรียกว่า “ไม้โป่งเป้ง” สอดเข้าไปด้านใต้ของเชือกทั้งหมด เพื่อให้เส้นเอ็นตึงแน่น เตรียมพร้อมสำหรับการทอต่อไป

6. การทอเสื่อ การทอเสื่อจันทบูรต้องใช้คน 2 คน สำหรับเสื่อขนาดใหญ่ ทำหน้าที่สอดเส้นกกเข้าไปใน ช่องว่างระหว่างคู่ของเส้นเอ็น 1 คน เรียกว่า “คนพุง” อีก 1 คน ทำหน้าที่ทอโดยการพลิกพื้ขึ้นเรียกว่า “หงาย” ให้คนที่พุงสอดเส้นกกเข้าไปเมื่อตึงไม้พุงออกคนทอก็ออกแรงดึงพื้กระทบเข้าหาตัว 1 ครั้ง แล้วพลิกพื้ออกห่างจากตัวพอประมาณ กดขอบพื้ลงเรียกว่า “คว่ำ” เมื่อผู้พุงสอดเส้นกกเข้าไปแล้วตึงไม้พุงออก ผู้ทอต้องออกแรงดึงพื้เข้าหาตัว เหมือนครั้งแรก โดยให้น้ำหนักพอเหมาะ และเสมอกันทั้งสองด้าน ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเสร็จผืน (ยาว 2 เมตร) ส่วนเสื่อที่เล็กลงมาใช้คนทอเพียงคนเดียว ไม้พุงเส้นกกที่ช่างทอเสื่อใช้มีอยู่ 2 แบบ คือ แบบไม้แบนปากตะขอมีรูและแบบไม้กลมปลายปากกาและแบบไม้แบนปากตะขอมีรู ทำมาจากไม้ไผ่มีขนาดกว้าง 1.5 เซนติเมตร ยาว 1 เมตร ปลายไม้บากทำร่องเหมือนตะขอ เจาะรูที่ปลายไม้ และทำให้ปลายไม้โค้งมน ไม้พุงกกลักษณะนี้ใช้การดึงเส้นกกสำหรับการทอทยกสาย แบบไม้กลมปลายปากกา ทำมาจากไม้ไผ่หรือหวาย มีลักษณะกลม ยาวประมาณ



ภาพที่ 7 การทอเสื่อ



ภาพที่ 8 ไม้พุงเส้นกก



เทคนิค (Machine)

1.20 เมตร ปลายไม้เป็นโลหะคล้ายตะปูยาวประมาณ 1.5 เซนติเมตร ไม้พุกกลักษณะนี้ใช้ในการพุ่งเส้นนก สำหรับการทอเสื้อแบบทอลาย และใช้เทียนไขที่ใช้ในการถูเส้นเอ็น เพื่อลดความผิดจากการเสียดสีกันระหว่างพื้ทอเสื้อกับเส้นเอ็นที่ขึงตึง ทำให้กระทบพื้แต่ละครั้งง่ายและผู้ทอไม่ต้องออกแรงมาก หลังจากการทอเป็นผืนแล้วได้มีการนำผืนมาเข้ากระบวนการเย็บมุมกันลู่เสื้อบางประเภทเก็บความเรียบร้อยโดยไม่เย็บชายแต่ใช้วิธีถักมุม เก็บความเรียบร้อยด้วยการเก็บเส้นเสื้อโดยบางแหล่งผลิตก็ใช้วิธีใช้ไฟร่นเผา บางที่ก็ใช้วิธีตัดเก็บและขัดด้วยหินเพื่อให้เสื้อขึ้นมัน



ภาพที่ 9 การเก็บความเรียบร้อยเสื้อ

ผลของการวิเคราะห์รูปแบบการจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ของเสื้อกจันทบูร คือ กระบวนการจัดการหัตถกรรมชุมชน (Management) เสื้อกจันทบูร ที่มีการบริหารจัดการหลายภาคส่วน ทั้งในเรื่องของการผลิตการวัดคุณภาพของวัสดุ และการพัฒนารูปแบบ การวางแผนการพัฒนาเรื่องการผลิตและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้เหมาะสมกับความสามารถของแต่ละชุมชน การวางแผนในเรื่องของการบริหารทุน โดยจัดตั้งสหกรณ์หัตถกรรม มีการกระจายการผลิตโดยคำนึงถึงความถนัดของคนในชุมชน มีการสร้างช่างใหม่ที่เกิดจากการถ่ายทอดความรู้ หลากหลายวิธี พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์โดยการบูรณาการความรู้เดิมควบคู่กับความรู้สมัยใหม่ โดยตอบสนองความต้องการของตลาด ตามหลักคิดกระบวนการ POLC ในการกระบวนการบริหารจัดการ (Management) ที่ประกอบด้วย การวางแผน (Planning), จัดองค์การ (Organizing), การชี้นำ (Leading) และการควบคุม/การกำกับดูแล (Controlling) ผลการศึกษาพบว่าการจัดการหัตถกรรมการทอเสื้อกจันทบูรมีการกำหนดแผนหลายรูปแบบตามความสะดวกของแต่ละศูนย์เสื้อในแต่ละชุมชนได้

การวางแผน (Planning) การร่วมกันวางแผนระยะยาว เป็นแผนรายปีและแผนการอบรมถ่ายทอดความรู้เพื่อสร้างช่างใหม่ มีกำหนดตามแผนการจัดจำหน่ายในการจัดงานสำคัญที่ร่วมกันจัดกับทางจังหวัดที่จะมีทุกปี ละ 3 ถึง 4 ครั้ง เช่นงานงานศิลปหัตถกรรมที่จะมีการเปิดร้านในจังหวัดเป็นประจำชุมชนจึงต้องรวบรวมผลิตภัณฑ์เพื่อนำไปจัดร้านจำหน่าย และการวางแผนกระจายงานเพื่อส่งจำหน่ายตามความต้องการในการสั่งซื้อจากองค์กร ร้านค้า ที่สนใจในผลิตภัณฑ์จากกก โดยทางศูนย์หัตถกรรมของแต่ละชุมชนจะมีการจัดตารางงานโดยตัวแทนผู้จัดการศูนย์ต่าง ๆ เพื่อกระจายงานตามความสามารถของคนในชุมชนและจะมีการจัดประชุมย่อยในแต่ละครั้งเพื่อนำเสนอรูปแบบงานและแบ่งงานตามกำหนดเวลา โดยมีการประชุมทั้งอย่างเป็นทางการที่มีการกำหนดเวลาแน่นอนเพื่อการจัดการโครงการต่าง ๆ การจัดสรรรายได้แบ่งผลประโยชน์พร้อม



กับรับฟังปัญหาและร่วมกันแก้ไขในระดับชุมชนและการจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อแบ่งหน้าที่กระจายงานกันไปทำ

องค์การ (Organizing) ในส่วนงานการจัดการองค์การของโดยศูนย์หัตถกรรมชุมชนได้แบ่งออกเป็นรูปแบบการบริหารสหกรณ์หัตถกรรมประจำชุมชนโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และมีการตั้งกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการในการทำศูนย์หัตถกรรมเพื่อจำหน่ายและรับงานตามความต้องการกันเองโดยไม่พึ่งพาความช่วยเหลือจากภาครัฐซึ่งมีหลายที่ในชุมชน

การชี้นำ (Leading) ในแต่ละชุมชนจะมีการวางแผนการถ่ายทอดความรู้เพื่อสร้างช่างใหม่ให้เกิดขึ้นมีการอบรมโดยได้รับความรู้จากนักพัฒนาชุมชน การเรียนรู้กันเองในครัวเรือน การสร้างบรรยากาศในชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ให้กับนักเรียนนักศึกษาและเห็นคุณค่าโดยมีแม่ครูในชุมชนเป็นวิทยากรซึ่งจากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันมีคนรุ่นใหม่ให้ความสนใจในการศึกษาและออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่มากขึ้นและเข้ามาทำกิจการร่วมกับชุมชนในการออกแบบผลิตภัณฑ์จากกก ให้ดูทันสมัยช่วยพัฒนารูปแบบของและสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ของชุมชน ดังที่นายมะลิ แก่นจันทร์ กล่าวว่า

“เนื่องจากความรู้เกี่ยวกับการทอเสื่อกก เป็นพื้นฐานความรู้ที่เริ่มตั้งแต่ครอบครัว ที่ทำเพื่อไว้ใช้และทำเหลือจากใช้ไว้ขายเป็นรายได้เสริมเด็ก ๆ ได้ซึมซับรับรู้กรรมวิธีและขั้นตอนการทำ การทอนี้มาตลอดเมื่อโตพอก็จะได้รับการฝึกฝนจนเป็นทักษะและความชำนาญ และกลายเป็นที่ยอมรับ กลายเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ไปในที่สุด แม้ปัจจุบันจะมีกระแสค่านิยมในอาชีพตามโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาเป็นทางเลือก แต่ก็ยังมีคนรุ่นใหม่ไม่น้อยที่พึงพอใจจะอยู่สืบสานงานอาชีพด้านเกษตรกรรม และการทอเสื่อกกจากบรรพชนอยู่กับบ้าน อีกทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ก็ไม่เคยปล่อยเวลาว่างให้สูญไปโดยเปล่าประโยชน์ ด้วยอุปกรณ์และเครื่องมือล้วนอยู่ใกล้ตัวเพียงหยิบฉวยเล่นกกขึ้นสอดใส่ไม่ช้าก็ได้เสื่อผืนงามที่ทำรายได้ที่น่าพอใจแล้ว” (มะลิ แก่นจันทร์, 2563)

การควบคุม/การกำกับดูแล (Controlling) จากการศึกษพบว่าหัตถกรรมเสื่อกกจันทบูร มีการพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้มีมาตรฐานเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลาและได้ส่งวัตถุดิบไปตรวจสอบคุณภาพจนได้รับการรับรองคุณภาพของสินค้าจากได้รับการรับรองคุณภาพมาตรฐานสิ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) ว่าเป็นสินค้าที่มีคุณภาพดีมีความแข็งแรงทนทานและมีคุณค่าทางหัตถกรรมไทย จากหลายองค์กร

อภิปรายผล

การดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบูร ภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงสืบทอดมายาวนานของชาวบ้านหลายอำเภอในจังหวัดจันทบุรี ชุมชนต้องร่วมมือกันในการอนุรักษ์ภูมิปัญญา



โดยต้องปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมปัจจุบันต้องบริหารจัดการโดยมุ่งอนุรักษ์ภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมเสื้อก ของชุมชนอย่างมีคุณภาพ ระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนา เน้นการส่งเสริมรายได้เป็นธุรกิจชุมชน เน้นการพัฒนาคุณภาพของเสื้อก จันทบูรและการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดมากยิ่งขึ้น กระบวนการดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดของ ธิป ศรีสกุลไชยรัก ที่กล่าวว่า “การที่จะอนุรักษ์ให้ได้ผลจริงนั้น นอกจากจะต้องทำให้คนในชุมชนเข้าใจ ตระหนัก ถึงประวัติศาสตร์ รากเหง้า วิถีชีวิตของตัวชุมชน ควบคู่ไปกับเศรษฐกิจ ที่มีผลอย่างยิ่งต่อระดับ การมีส่วนร่วม” (ธิป ศรีสกุลไชยรัก, 2559)

โดยการบริหารปัจจัยในทุกส่วน ไม่ว่าจะเป็นการบุคลากร (Man) ชุมชนอาศัยการมีส่วนร่วมของชาวชุมชนในการสืบทอดหัตถกรรม มีการแบ่งหน้าที่ตามความถนัดและกระจายงานได้เหมาะสมกับความสามารถของบุคคล โดยมีหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่คอยสนับสนุนและส่งเสริมวิทยากรท้องถิ่นลงไปให้ความรู้กับชุมชน มีการจัดระบบเงินทุน (Money) หมุนเวียนโดยจัดตั้งสหกรณ์หัตถกรรมของชุมชนในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย วัสดุอุปกรณ์ ซื้อขายผลิตภัณฑ์ผ่านสื่อต่าง ๆ ในโลก Online โดยช่องทางนี้เป็นกระแสความเปลี่ยนแปลงที่ชุมชนต้องปรับให้ทันช่องทางทางการตลาดโดยได้รับความร่วมมือจากคนรุ่นใหม่ที่สนใจและเห็นคุณค่าที่จะการสืบหัตถกรรมที่มีอยู่ในชุมชน มีภาครัฐสนับสนุนทุนเงินกู้ยืมผ่านระบบสหกรณ์ชุมชน หน่วยงานภายนอกสนับสนุนในเรื่องของผลิตภัณฑ์เสื้อ รวมทั้งทุนอุดหนุนที่ไม่ได้เป็นตัวเงินในรูปแบบของทุนทางความรู้หรือเปิดช่องทางให้พื้นที่เป็นโอกาสในการวางจำหน่ายกับชุมชน ชุมชนมีการจัดระบบในการผลิตวัตถุดิบ (Material) ซึ่งได้แก่ ดันกกและปอ ซึ่งส่วนใหญ่จะเพาะปลูกกันเอง ทำให้รักษาคุณภาพ และลดค่าใช้จ่ายในการจัดซื้อ ซึ่งชุมชนร่วมกันในการรณรงค์ให้ยังมีการปลูกและผลิตในชุมชนรวมทั้งควบคุมคุณภาพของเส้นกก จนได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายและเทคนิค (Machine) ในเรื่องของทักษะและกระบวนการสร้างงานหัตถกรรมการทอเสื้อก จันทบูรมีการใช้เครื่องมือในการทอเสื้อในชุมชน ทั้งแบบดั้งเดิมและเครื่องมือประยุกต์สมัยใหม่เพื่ออำนวยความสะดวก สอดคล้องกับ ในส่วนของการบริหารจัดการโดยผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎี POLC เป็นหลักคิดวิเคราะห์ในการกระบวนการบริหารจัดการของชุมชนทำให้ได้ข้อสรุปว่าชุมชนมีการวางแผน (Planning) การจัดการหัตถกรรมของชุมชนโดยการวางแผนการรับงานหัตถกรรมไว้ที่ส่วนกลางตามศูนย์หัตถกรรมชุมชนและค่อยกระจายงานตามความถนัดของแต่ละบ้านโดยมีการกำหนดเวลาในการส่งงานและมีการนัดประชุมกันโดยส่งตัวแทนแต่ละชุมชนเป็นผู้ประสานอย่างเป็นระบบมีการจัดองค์การ (Organizing) เป็นภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของสหกรณ์ที่จัดตั้งโดยการนำของภาครัฐหรือศูนย์เสื้อเอกชนที่ตั้งขึ้นและกระจายอยู่ในชุมชนกว่า 40 กลุ่ม ที่สามารถทำงานประสานกันได้อย่างลงตัว มีการชี้แนวทาง (Leading) วางแผนการถ่ายทอดความรู้ แบบเรียนรู้กันเองในครัวเรือนโดยมีแม่ครูในชุมชน จากนักพัฒนาชุมชนเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างช่างใหม่และพัฒนาให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน มีการพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้มีมาตรฐานเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลาและได้ส่งวัตถุดิบไป



ตรวจสอบคุณภาพจนได้รับการรับรองคุณภาพของสินค้าจากการได้รับการรับรองคุณภาพ ในสถานการณ์ปัจจุบันแม้ว่าค่านิยมการใช้เสื้อจะลดลงแต่ชุมชนก็สามารถปรับตัวเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างรายได้เป็นอาชีพเสริมให้แก่สมาชิกสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทั้งทางด้านการผลิตและการตลาด มีการบริหารจัดการปัจจัยให้สอดคล้องกับความต้องการและความสามารถของคนในชุมชนอย่างทั่วถึงด้วยการร่วมกันพัฒนาตั้งแต่กระบวนการผลิตวัสดุอุปกรณ์พื้นฐานให้ได้คุณภาพมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับ จิรพร วิทยศศักดิ์พันธ์ และคณะ ที่กล่าวว่า รากฐานของทฤษฎีระบบ นี้ได้มีการพัฒนาทฤษฎีการจัดการเชิงระบบ โดยมีสมมุติฐานของทฤษฎีคือความเข้าใจระบบการทำงานโดยรวม โดยการวิเคราะห์สถานการณ์การจัดการอย่างเป็นระบบโดยระบบนั้นต้องอาศัยกลุ่มขององค์ประกอบที่พึงพา อาศัยการทำงานเป็นหนึ่งเดียวกัน โดยอาศัยองค์ประกอบของปัจจัย (5M) ทุกส่วนเพื่อให้เกิดสินค้าและบริการ (Good and services) ในการบริหารจัดการนั้นมีระบบกลไกพื้นฐานหลัก ๆ อยู่ 4 ประการ คือ POLC ซึ่งในกระบวนการบริหารจัดการนี้ บุคลากรมีหน้าที่ปฏิบัติเพื่อให้ดำเนินงานโดยองค์การเป็นไปอย่างราบรื่นและตรงเป้าหมาย (จิรพร วิทยศศักดิ์พันธ์ และคณะ, 2556)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การดำรงอยู่ของเสื้อก๊ก จันทบูร โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ทำให้ทราบว่า การดำรงอยู่ของหัตถกรรมเสื้อก๊ก จันทบูร ต้องอาศัยการบริหารปัจจัย 5M ผ่านการใช้กระบวนการ POLC เป็นการกำหนดรูปแบบในการบริหารจัดการ เข้ามาในการกำหนดจะทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงปัจจัยเพื่อการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเสื้อก๊กจันทบูร โดยการทำงานของสมาชิกในองค์กรต้องอาศัยซึ่งกันและกันในการทำงานเพื่อจะได้สินค้างานหัตถกรรมชุมชนและบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกันของชุมชน จากการทำวิจัยนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้ หัตถกรรมไทยในทุกภาคส่วนจะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัย ปัจจัยหลายส่วนและการร่วมกันบริหารจัดการอย่างเป็นระบบของชุมชน และควรมีระบบกิจกรรมที่มีลักษณะทำซ้ำเป็นวงจรต่อเนื่อง ควรมีการสนับสนุนการทำวิจัยในเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนในการพัฒนาและการออกแบบสร้างมูลค่าเพิ่มสร้างหัตถกรรมเสื้อก๊กจันทบูรและควรผลักดันเรื่องการสร้างเอกลักษณ์และคุณค่าในทุกด้านให้กับหัตถกรรมเสื้อก๊กจันทบูร

เอกสารอ้างอิง

จริยา ประพรต. (18 ธันวาคม 2563). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของเสื้อก๊กจันทบูร. (กรกฎ แพทย์หลักฟ้า, ผู้สัมภาษณ์)



- จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์ และคณะ. (2556). โครงการวิจัยการตรวจสอบคุณสมบัติปัจจัยความพร้อมของชุมชนในการดำเนินการสถานีวิทย์ชุมชนในประเทศไทย. เชียงใหม่: คณะสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ขวลิต นิยมธรรม และพิทยา บุขรรัตน์. (2542). กกก กกนา กกสานสาด กกสามเหลี่ยม กกเหลี่ยม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสารานุกรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, สยามเพรสแมนเนจเม้นท์.
- ตุลา มหาสุธานนท์. (2547). หลักการบริหาร: หลักการจัดการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์พิมพ์การพิมพ์.
- ธิป ศรีสกุลไชยรัก. (2559). การพัฒนาชุมชนที่อาศัยคุณค่าของเมืองในภูมิภาคในแนวอนุรักษ์ชุมชนตลาดเก่าท่าม่วง อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร: สถาบันอาศรมศิลป์.
- พรรณราย ชาญศิริ. (2563). พระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า (พ.ศ. 2419 - 2452): วรรณคดีกับโลกสันนิบาต. ใน คุษณินพนธ์อักษรศาสตร์คุษณินพนธ์ สาขาวิชาภาษาไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ภูริณัฐร์ โชติวรรณ. (2559). การทอเสื่อกกกับ "ทุน" ของชุมชนบางสระเก้าในจังหวัดจันทบุรี. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สทส.), 22(พิเศษ), 1-17.
- มะลิ แก่นจันทร์. (17 ธันวาคม 2563). แผนการถ่ายทอดความรู้เพื่อสร้างช่างใหม่. (กรกฎ แพทย์หลักฟ้า, ผู้สัมภาษณ์)
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2552). การบริหารจัดการส่งเสริมสถาบันอุดมศึกษาเอกชนและสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. วารสาร อัล-ฮิกมะฮ์ มหาวิทยาลัยฤๅณนี, 7(14), 97-112.
- สุริยา แก่นจันทร์. (18 ตุลาคม 2563). กระบวนการทอเสื่อกกจันทบุรี. (กรกฎ แพทย์หลักฟ้า, ผู้สัมภาษณ์)
- อิสระ ชูภักดี. (14 พฤษภาคม 2563). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของเสื่อกกจันทบุรี. (กรกฎ แพทย์หลักฟ้า, ผู้สัมภาษณ์)
- อุทัย สีเผือก. (18 ตุลาคม 2563). การเตรียมวัตถุดิบ. (กรกฎ แพทย์หลักฟ้า, ผู้สัมภาษณ์)